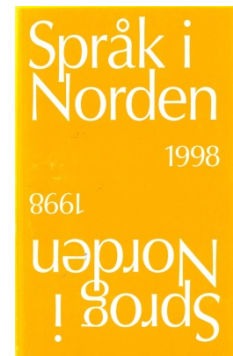

Sprog i Norden

Titel: Erfarenheter av språkvård för massmedierna
Forfatter: Mikael Reuter og Eivor Sommardahl
Kilde: Sprog i Norden, 1998, s. 31-42
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språkråd

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Erfarenheter av språkvård för massmedierna

Mikael Reuter och Eivor Sommardahl

En språkvård som med begränsade medel vill påverka språkbruket så effektivt som möjligt måste koncentrera sig på vissa centrala målgrupper. De viktigaste målgrupperna är då sådana som i sin tur är viktiga språkliga påverkare, antingen genom att de producerar texter med stor spridning (t.ex. journalister och vissa myndigheter) eller genom att de direkt ger språklig handledning till andra språkbrukare (lärare, språkkonsulter).

En av de målgrupper som den svenska språkvården i Finland alltid har satsat på är just journalisterna. Samarbetet med massmedierna har ytterligare ökat under de senaste åren tack vare ett stigande intresse både bland de aktiva journalisterna och inte minst bland dem som står i ledningen för de olika medierna.

I det svenska Finland finns det två rikstäckande massmedier: Rundradion och Hufvudstadsbladet (upplaga ca 60 000 exemplar, 7 dagar per vecka). Men medan Rundradion i praktiken är ensam om att producera radio- och tv-program på svenska, finns det ett tiotal regionala dagstidningar utöver Hbl (sammanlagd upplaga ca 110 000, 3–6 dagar per vecka) och dessutom hundratals tidskrifter av varierande storlek. Också nyhetsbyrån Finska Notisbyrån (FNB) har en svensk redaktion.

Forskningscentralen för de inhemska språken har sedan tidigt 80-tal haft ett nära samarbete med Rundradions svenska redaktioner (det är totalt fråga om drygt 300 journalister som gör program på svenska i radio och tv), och också Hufvudstadsbladet (ca 70 journalister) har köpt tjänster av oss sedan senare hälften av 1980-talet. Dessutom har vi haft ett antal kurser för FNB:s svenska redaktion och några av regionaltidningarnas redaktioner.

Språkvårdens arbete med journalisterna har två mål.

Vi vill för det första hjälpa journalisterna att använda ett språk som gör att de får fram sitt budskap till läsarna och lyssnarna så störningsfritt som möjligt. Till detta hör naturligtvis

att de skall skriva enkelt och klart och disponera sin text väl, men också att de skall undvika fel och stilbrott som leder till att mottagarnas uppmärksamhet dras från innehållet till det språkliga uttrycket. I hög grad kan vi här stödja oss på reaktioner som vi får från läsare och lyssnare.

För det andra menar vi att det i synnerhet i ett språkområde som det finlandssvenska är väsentligt att språkbrukarna via massmedierna kommer i kontakt med ett språk som kan tjäna som mönster för dem själva. Journalisterna har på det sättet ett stort ansvar för finlandssvenskans utveckling, vilket ställer särskilda krav på deras språk. Det gäller både att undvika onödiga provinsialismer av traditionellt slag, att se upp för ökat finskt inflytande på syntax och lexikon och att följa den allmänna svenskans utveckling inte minst vad gäller nyheter i ordförrådet.

Vi vill därför inte sticka under stol med att en av våra uppgifter är att vara ett slags "språkpoliser", dvs. att hålla efter journalisternas språkbruk. Det är inte alltid en så tacksam uppgift, men vi tycker ändå att vi måste ta den på oss – särskilt som redaktionsledningarna och också journalisterna själva har bett om det.

Frågan är snarast hur man skall gå till väga. Vi har prövat olika metoder, allt från språkbrev och listor över vanliga fel till kurser och enskilda samtal. Ibland känner vi oss frustrerade av utebliven framgång, men i det stora hela tycker vi ändå att vi har nått hyggliga resultat.

Eftersom det ofta är fråga om samma eller likartade fel¹ som upprepas i massmedierna har vi t.ex. – på begäran av journalisterna – sammanställt en lista över de vanligaste bland dessa, med det lätt provokativa namnet *Femtiofem förrådiska och förargelseväckande finlandismer och andra frekventa fel*. Listan vänder sig till professionella språkbrukare och har delats ut till

¹Vi väljer här att inte gå närmare in på vad som är ett "fel". Alla särskilda finlandssvenska språkdrag (s.k. finlandismer) hör naturligtvis inte hit, utan det är närmast fråga om osvenska lexikala och syntaktiska översättningslån från finskan.

Rundradions och Hufvudstadsbladets journalister. Sedermera har den publicerats i Språkbruk och på forskningscentralens webbsidor. Vi hoppas den har haft en viss effekt, men vi kan nästan dagligen konstatera att många av felen trots allt återkommer.

I kontakten med massmedierna finns det två centrala strategier som kompletterar varandra och var för sig är en förutsättning för att verksamheten skall vara framgångsrik.

För det första gäller det att engagera den högsta ledningen och få dess absoluta stöd för språkvårdsarbetet. Ett aktivt stöd från ledningen gör att också medarbetarna känner sig motiverade och att språkvårdsarbetet ses som en integrerad del av personalutvecklingen och den interna kvalitetsutvecklingen.

För det andra gäller det att aktivera också de enskilda journalisterna och få så många som möjligt med i språkarbetet. I och med att de själva kan vara med och utveckla språkvården och diskutera de språkliga principerna känner de också sitt ansvar för språkets utveckling. Det är viktigt att kritiken, eller snarare påpekandena, är uppbyggande och inte nedbrytande.

I den följande framställningen skriver Eivor Sommardahl om språkvården för tidningarna, främst Hufvudstadsbladet, medan Mikael Reuter redogör för samarbetet med Rundradion.

Språkvården och tidningarna

Svenska språkbyrån vid Forskningscentralen för de inhemska språken har sedan mitten av 1980-talet samarbetat regelbundet med de finlandssvenska tidningarna. Språkvårdssamarbetet har gällt både tidningarna som grupp och också enskilda tidningar. Någon klar linje för samarbetet har dessvärre inte funnits utan formerna har varierat vid olika tidpunkter. Under vissa år har språkvården exempelvis prövat på att sända ut språkbrev till alla journalister, vid andra tillfällen har man skickat ut rekommendationer och kommentarer till tidningsredaktionerna i form av faxmeddelanden. Dessutom har språkvårdarna i flera samman

hang medverkat i fortbildningskurser för journalister och arrangerat kortare kurser på olika lokaltidningar.

Första större språkvårdsprojektet på en finlandssvensk dagstidning

Språkvården har i alla tider haft täta och välfungerande kontakter med Hufvudstadsbladet. Under 90-talet har kontakterna intensifierats ytterligare tack vare aktiva insatser från tidningens sida. Det första mer omfattande språkvårdsförsöket på tidningen gjordes i början av 90-talet under chefredaktör Bo Stenströms tid. På initiativ av tidningens ledning startades då ett långvarigt språkvårdsprojekt.

I avtalet med Hufvudstadsbladet förband sig forskningscentreren att stå till tjänst med språkvård under två års tid. Tjänsterna skulle omfatta genomgång av Hufvudstadsbladets texter och kommentarer till dem samt språkbrev till redaktionen och enskilda journalister. Enligt överenskommelsen skulle också olika träffar mellan språkvårdarna och journalisterna arrangeras. Tidningens journalister skulle dessutom ges möjlighet att ringa språkvården på andra nummer än det vanliga rådgivningsnumret.

När projektet inleddes blev journalisterna tillfrågade om vad de önskade få ut av samarbetet. Önskemålen var många men den gemensamma nämnaren var att man i grupper tillsammans med språkvårdarna ville föra diskussioner kring principiella frågor. Dessutom ansåg de flesta journalister att de ville få personliga kommentarer på sina texter. Som en följd av de här önskemålen kom språkvårdsprojektet därför att inbegripa såväl redaktionsträffar som samtal med enskilda journalister. Dessutom gick det ut brev och fax om aktuella språkfrågor till samtliga journalister.

Bland de mest positiva effekterna av språkvårdsförsöket på Hufvudstadsbladet kan nämnas många spontana samtal från journalisthåll – journalister ville diskutera ord och formuleringar likaväl som översättningar och stilfrågor. Många diskus-

sioner handlade inte bara om dagsaktuella frågor utan om frågor som de enskilda journalisterna grunnat på länge men aldrig tidigare rätt ut. Språkvårdsprojektet kom alltså att öppna en naturlig diskussionskanal mellan journalisterna och språkvården.

Journalisternas intresse för språkriktighetsfrågor och stilfrågor aktiverades alltså märkbart medan projektet pågick. Dessvärre minskade antalet samtal så fort projektet var avslutat. Bara vissa journalister hade fått en vana att ringa upp språkvården regelbundet.

Lista över vanliga fel

På journalisternas begäran sammanställdes under tiden som projektet pågick den tidigare nämnda listan *Femtiofem för-rådiska och förgelseväckande finlandismer och andra frekventa fel*, som delades ut till alla på redaktionen. Syftet med den lilla ordsamlingen var att varje journalist med dess hjälp skulle kunna arbeta bort sina egna återkommande fel som diskuterats ett otal gånger tidigare. I stället skulle det finnas tid för samtal kring större principiella frågor som t.ex. stilfrågor och begriplighet. Tyvärr lyckades bortarbetandet av de femtiofem finlandismerna inte helt, trots att idén till listan kom från journalisterna själva. Samma finlandismer och fel förekommer fortfarande dagligen i tidningen, vilket kanske säger någonting om hur svårt det är också för professionella språkbrukare att ändra på sitt språk.

Storsatsning på språkvård hösten 1997

När Erik Wahlström i mars 1997 tillträdde som ny chefredaktör för Hufvudstadsbladet tog han i sin ledare upp frågan om tidningens ansvar för det svenska språket. Han framhöll att Hufvudstadsbladet spelar en viktig roll som språkmodell och att språket i tidningen därför bör följa den allmänsvenska språknormen. Wahlströms programförklaring kom samtidigt att bli

startskottet för ett nytt samarbetsprojekt mellan språkvården och Hufvudstadsbladet.

Initiativet till det nya språkvårdsprojektet togs av tidningsledningen, men tanken understöddes ivrigt av alla journalister. Det stod helt klart att alla ville pröva på den modell som visat sig fungera bra på Dagens Nyheter – dvs. att språkvårdaren skulle vara anställd på tidningen och finnas till hands dagligen. Den andra modellen med sporadiska kontakter utifrån hade man ju redan prövat på och sett att den inte på sikt fungerade tillfredsställande.

En av språkvårdarna vid forskningscentralen, Anna Maria Gustafsson, flyttade således över till Hufvudstadsbladet på två månader. Förväntningarna från redaktionens sida var höga och därför blev också arbetsuppgifterna många och omväxlande. Språkvårdaren fick ta itu med både enskilda journalister och tidningens olika redaktioner.

Kontakten med de enskilda journalisterna var en viktig del av arbetet. Språkvårdaren läste igenom artiklar som redan hade ingått i tidningen och diskuterade dem tillsammans med artikel-författarna. Dessutom kunde journalisterna lämna in sina texter för kommentarer medan de jobbade med dem. Eftersom de allra flesta ville använda sig av den möjligheten, ledde det till att texterna vissa dagar var fler än vad språkvårdaren klarade av att läsa.

Varje morgon deltog språkvårdaren i redaktionens morgonmöte där hon gav några korta kommentarer till språket i den dagens tidning. Främst diskuterades språket i artiklarna som ingått på första sidan av tidningen. Mer principiella och återkommande språkfrågor togs sedan under dagens lopp upp på tidningens elektroniska anslagstavla.

Lyckat samarbete

Samarbetet mellan språkvården och Hufvudstadsbladet kan utan tvekan sägas ha varit lyckat. Framgången berodde förstås till mycket stor del på att alla journalister ställde sig positiva till

projektet. Det var lätt att jobba tillsammans med journalisterna eftersom de hade en positiv grundinställning och var nyfikna på projektet. Dessutom var tidningsledningen hela tiden aktivt med i arbetet.

Ur språkvårdens synvinkel sett är det alltid nyttigt med kontakter med viktiga språkbrukare och språkliga påverkare. Därför ser vi att samarbetsprojekt av det här slaget alltid är angelägna. De ger språkvården erfarenheter och kontakter som är värdefulla i allt fortsatt språkvårdsarbete.

De olika språkvårdsprojekten på Hufvudstadsbladet har finansierats av den finlandssvenska fonden Konstsamfundet, som äger tidningen. Konstsamfundet har lovat att också i framtiden understödja språkarbete av liknande slag.

Språkvård för Rundradions svenska verksamhet

Svenska språkbyrån började redan i början av 1980-talet skicka ut språkbrev som i princip gick till alla journalister inom Rundradions svenska verksamhet². Förebilden var närmast språkbreven till Norsk Rikskringkasting. År 1982 gav Rundradion ut det lilla häftet *Röst och språk* som delades ut till alla journalister, och där medverkade också Helena Sohlstrand från forskningscentralen med ett par artiklar. År 1983 kunde forskningscentralen anställa en särskild radiospråkvårdare på 60 %, var lönen betalades med medel från Rundradion. Arbetstiden har sedermera utsträckts till 70 %, men i övrigt är principen densamma: forskningscentralen anställer en språkvårdare för radio-

²Oy Yleisradio – Rundradion Ab är det statliga radio- och tv-företaget i Finland. Rundradion svarar för praktiskt taget alla radio- och tv-sändningar på svenska, eftersom de kommersiella radio- och tv-kanalerna i praktiken är enspråkigt finska. Radiosändningarna på svenska går över två helt svenskspråkiga kanaler (tidigare en rikskanal och en regional kanal, numera en vuxenkanal och en ungdomskanal), medan tv-sändningarna fördelas ganska jämnt över de i övrigt finskspråkiga TV1 och TV2 (totalt inemot tjugo timmar i veckan, inklusive dagliga nyhetssändningar och barnprogram). Inom Rundradions svenska verksamhet arbetar över trehundra journalister.

och tv-journalisterna, och fakturerar sedan Rundradion för kostnaderna.

En ny fas i språkarbetet på Rundradion inträdde 1991 när den svenska verksamheten på initiativ av ett antal språktintresserade journalister beslöt inrätta en egen språknämnd, Rundradions svenska språknämnd (RUSS). Nämnden består av representanter för de viktigaste sektorerna inom radio och tv. Forskningscentralen är representerad i RUSS genom att den svenska avdelningens föreståndare är medlem och radiospråkvårdaren sekreterare. RUSS kan ses som en länk mellan redaktionerna och språkvården: journalisterna kan via sina representanter ta upp språkliga frågor till diskussion, och nämndens rekommendationer kan sedan föras ut till redaktionerna via medlemmarna och dessutom publiceras i språkbreven.

Men RUSS är inte bara ett forum för diskussioner och rekommendationer. Nämnden har gett ut nya utgåvor av *Röst och språk* och arrangerat ett flertal kurser och seminarier kring språkliga frågor. Till de senare hör både allmänna seminarier öppna för alla Rundradions journalister, kurser för enskilda redaktioner och introduktionskurser för nyanställda journalister.

År 1996 tog RUSS initiativet till nya språkregler för Rundradions svenska verksamhet, eftersom de gällande programreglerna så gott som helt saknar anvisningar om språket. Språkreglerna utarbetades i nära samarbete med forskningscentralen och Rundradions högsta ledning, och de fastställdes av ledningen den 5 februari 1997. De är inte längre än att vi kan citera dem här:

Ett gott och för lyssnarna tilltalande språk är av stor betydelse för kvaliteten i etermediernas program. Rundradions journalister har ett särskilt ansvar för språket, eftersom språket i radio och TV i praktiken är normbildande.

Dessa språkregler har utarbetats av Rundradions svenska språknämnd i samråd med den svenska verksamhetens direktör och styrgrupp. Anvisningar om tillämpning och tolkning av reglerna och råd om språkbudet i den svenska verksamheten ges av Rundradions

svenska språkvårdare, som är knuten till Forskningscentralen för de inhemska språken och verkar i nära samarbete med språknämnden. För mer detaljerade anvisningar om bl.a. uttal och ordanvändning hänvisas till rekommendationerna i *Röst och språk* och i språkbreven till Rundradions medarbetare.

1. Rundradions svenska verksamhet producerar program på svenska. Programmen skall vara fullt förståeliga för lyssnare och tittare som inte har kunskaper i andra språk än svenska.
2. Det språk som vi använder i programmen skall vara vårdat, naturligt och anpassat till programtypen, lyssnarna och talarens roll i programmet. Svenskan i radio och tv skall i huvudsak följa den allmänsvenska språknormen i fråga om meningsbyggnad, ord och ordformer. Etablerade finlandismer kan användas när det är påkallat av sammanhanget, medan finska ord och uttryck och andra fennicismmer skall undvikas.

Artikulationen skall alltid vara tydlig även om graden av formalitet i uttalet varierar enligt sändarrollen.

3. Intervjuobjekt skall om möjligt väljas bland personer som behärskar svenska. Framför allt i radio bör intervjuer på finska eller främmande språk göras bara i den utsträckning det är klart motiverat, och intervjuerna skall i så fall översättas. Intervjuobjekt som har uppenbara svårigheter att uttrycka sig på svenska skall emellertid inte övertalas att göra det.
4. I fråga om språkmelodi och allmänna uttalsdrag får medarbetarnas språk gärna återspegla deras regionala bakgrund. Detta gäller även rikssvenska. Utpräglat dialektalt färgat språk bör användas av medarbetarna bara när det är särskilt motiverat.

För utomstående medverkande gäller dessa begränsningar inte, men det är skäl att beakta att utpräglade dialekter kan vara svåra att förstå för lyssnare och tittare från andra delar av landet

I en kommentar till språkreglerna som publicerades i ett språkbrev och undertecknades av RUSS ordförande och representanterna för forskningscentralens språkvård ges en beskrivning av vad vi betraktar som vårdat finlandssvenskt talspråk:

En god och vårdad finlandssvenska kännetecknas av att den i huvudsak följer den allmänsvenska språknormen i fråga om meningsbyggnad, ord och ordformer. Etablerade finlandismer som *arbetarinstitut*, *disponent*, *kännspek*, *menföre* och *talko* kan förstås användas (inte minst gäller detta olika samhällsord som hänför sig till den finländska verkligheten), medan t.ex. fennicismerna som "göra beslut", "keikka", "programdragare", "ringbud", "skolningstillfälle" och "taltur" bör undvikas helt (se vidare artikeln om finlandismer i *Röst och språk*). Skillnaderna mellan finlandssvenska och rikssvenska märks med andra ord främst i uttalet. Självfallet är ett sverigesvenskt uttal fullt acceptabelt som alternativ till det finlandssvenska.

Att språket anpassas till lyssnarna innebär inte i sig att man ska efterlikna lyssnarnas vardagsspråk. Språket kan vara ledigt och vardagligt utan att för den skull innehålla t.ex. otydligt uttal, osammanhängande meningar, onödiga finlandismer eller fennicismerna och andra inslag av finska. I program som riktar sig till barn och ungdomar är det extra viktigt med ett språk som kan fungera som modell för lyssnarna och tittarna utan att kännas onaturligt. Balansgången är svår, men att behärska den är en del av journalistens yrkeskompetens.

Framför allt i rikssändningarna bör man beakta att lyssnarna har mycket olika språklig förankring. Svenskan i huvudstadsregionen har ingen särställning som finlandssvensk norm. Det som uppfattas som "naturligt" språk i Helsingfors kan i värsta fall vara obegripligt i andra delar av Svenskfinland.

Slår man upp t.ex. "ringbud" i artikeln om finlandismer i *Röst och språk* (den tidigare nämnda *Femtiofem förrådiska ...*) får man följande besked:

"Ringbud är inget svenskt ord utan ett misslyckat försök att direkt översätta *soittopyyntö*. Vi kan t.ex. använda uttryck som *var god ring NN*; *NN har bett dig ringa* eller, i många fall, *telefonmeddelande*. I stället för "kan jag lämna ringbud" säger man förstås *kan du/ni be henne ringa*."

Ytterligare en uppgift som RUSS har är att utse mottagare av det språkpris som årligen delas ut av Rundradions svenska verksamhet. Priset på 10 000 mark ges till en journalist som använder ett korrekt men samtidigt naturligt och kreativt språk anpassat till programtypen och lyssnarna. Det har hittills delats ut tre gånger: till en nyhetsjournalist, en barnprogramsredaktör och en tv-översättare.

Den löpande språkvården för Rundradions journalister sköts alltså av en forskare som är anställd av forskningscentralen och har sitt arbetsrum på dess svenska avdelning, men som på olika sätt står i nära kontakt med de olika redaktionerna. Fördelen är att radiospråkvårdaren på det sättet står i daglig kontakt med avdelningens andra språkvårdare och kan utnyttja alla språkvårdens hjälpmedel.

Radiospråkvårdarens mest synliga verksamhet är språkbreven, som ca en gång i månaden går ut till alla Rundradions journalister. Språkbreven tar upp aktuella språkfrågor, t.ex. ord för nya företeelser eller uttalet av namn på aktuella personer, och innehåller vanligen också kommentarer till något som sagts i radio eller tv (utan angivande av källa), ett urval frågor och svar från språkvårdarens telefonjour och eventuella andra språkfrågor av intresse. Omfattningen är i allmänhet 2–4 sidor A4.

En andra huvuduppgift för språkvårdaren är direkta kontakter med redaktionerna i form av regelrätta kurser, diskussionsmöten eller närvaro vid sändningarna med påföljande kommentarer och diskussion. Ibland deltar också någon av forskningscentralens andra språkvårdare i den verksamheten.

Resten av språkvården bedrivs mest per telefon, fax och i ökande utsträckning e-post. Radiospråkvårdaren har ett eget rådgivningsnummer dit journalisterna kan ringa direkt, utan att behöva köa till den allmänna rådgivningen. Rätt många utnyttjar också den möjligheten. Frågor kan förstås också skickas in per fax eller e-post. Men trafiken i motsatt riktning är också livlig. Framför allt språkfel eller olämpliga uttryck som kan väntas återkomma leder ofta till snabba kommentarer från språkvårda-

rens sida, och på det sättet kan t.ex. ett felaktigt ord eller ett oriktigt uttal rättas till från en nyhetssändning till en annan. I andra fall kan det gälla att snabbt ge information om någon ny språklig fråga, t.ex. till alla nyhetsredaktioner. Ett typiskt exempel var böjningen av ordet *paparazzo* efter nyheten om prinsessan Dianas död.

Det behöver knappast sägas att radiospråkvårdaren samarbetar med sina kolleger i Norden och framför allt i Sverige. Nya språkfrågor som dyker upp leder ofta till att telefonlinjerna går heta mellan de svenska massmediespråkvårdarna i Finland och Sverige.

I det stora hela tycker vi att våra satsningar har varit lyckade. Vi tror att språket i radio och tv är bättre än det hade varit utan språkvård, och vi märker tydligt att journalisterna har blivit allt mer motiverade att bry sig om språket. Det stora problemet och den stora utmaningen är förstås att nå de ointresserade och oengagerade, de som inte bryr sig om att läsa språkbrev och språkspalter och som aldrig frivilligt dyker upp på kurser. Men det problemet är egentligen redaktionellt, och i och med att redaktionsledningarna ställer upp på språkvården så ser de också till att alla journalister gör det. Det är allt färre radio- och tv-journalister som i dag tror att språket är oviktigt eller odlar myten om att det råder en motsättning mellan det språkriktiga och det naturliga.